

דורון ב' כהן

שינה לצורך מבט פנימי עמוק

על שני מוטיבים ברומן ניצבת לא"ב יהושע

א

ניצבת, הרומן האחרון לפי שעה של א"ב יהושע, רווי, ככל יצירותיו של הסופר, במגוון נושאים הנוגעים לשאלות חייהם העמוקות של הפרט והחברה: לידה ואימהות (או הימנעות מהן), יחסי הורים וילדים בפרט ויחסים במשפחה בכלל, זוגיות ומיניות, החיים בארץ והיחס כלפי מי שבחרים לעזוב אותה, דתיות וחילוניות, ירושלים ותל אביב, האמן ומקומה של האמנות בחייו (הפעם לא מדובר באמן יוצר, כמו ברומן הקודם חסד ספרדי, אלא באמנית מבצעת, כמו במחזהו של נתן אלתרמן "פונדק הרוחות"), שאלת מקומו של האדם בעלילת חייו כגיבור או כניצב, ועוד. אבל זהו רק צדה האחד, הגלוי יותר, של היצירה, ועל קוראיה הקשובים לתת דעתם גם אל הרבדים שמהם נארג עצם המעשה הסיפורי. כתיבתו של יהושע מתאפיינת בשימוש במוטיבים ובני מוטיבים עשירים העוברים כחוט השני לאורכה של כל יצירה ספציפית שלו, ולפעמים אף לכל אורך יצירתו מראשיתה ועד היום. בדברים שלהלן אתמקד בשני מוטיבים שוליים לכאורה בניצבת, אף שהאחד (מוטיב השינה) כופה עצמו על הקורא בעצם האובססיביות של הופעתו לאורך הרומן, ואילו האחר (החליפה של האב המנוח) בולט פחות, אבל עדיין רב-משמעות. אציין רק ברמז שמוטיבים נוספים ברומן מבקשים הידרשות דומה, כגון אלו של הנבל שבו מנגנת הגיבורה (ושבעצם מנע ממנה מלנגן בו לאורך רוב הסיפור), ה"נבל" הישן שבבית הוריה, השוט שהיא קונה, מפתחות, דלתות, חלונות ועוד חומרי מציאות שהם גם סמלים טעוני משמעות שעליהם נשען המארג הסיפורי, אך תקצר היריעה מלהידרש בפירוט לכולם.

קוראיו הנאמנים של יהושע הבחינו, ללא ספק, כי רבים מגיבוריו של הסופר, לאורך כל שנות יצירתו, כמהים לשינה, למיטה ולחלום. אם זיכרוני אינו מטעני, יהושע עצמו אמר פעם בריאיון טלוויזיה שהוא רואה עצמו כמי ש"מחזיק בתיק השינה בספרות העברית", וזוהי אכן הגדרה קולעת. הכמיהה האמורה לובשת פנים רבות, ואפשר לפצלה לארבעה תת-מוטיבים עיקריים. ראשית, השינה כשלעצמה, המתוארת פעמים רבות כעונג; אופייניים ליהושע ביטויים כגון "שינה ערבה", "מתיקות של תרדמה", וכן תיאוריהם המפורטים של מיטות ושל מצעים כמושכים ומפנקים. תת-מוטיב שני, ולעתים גם סותר, הוא זה של העייפות, אוזלת היד, הייאוש והבריחה מהמציאות באמצעות ההתמכרות לשינה הקרובה למוות, הבולט בכמה מיצירותיו של הסופר, בעיקר המוקדמות שבהן. כמו כן גיבוריו של יהושע אינם מסתפקים במיטה אחת, אלא כמהים להצטנף, להתכרבל, לישון ולחלום בכמה וכמה מיטות, וזהו התת-מוטיב השלישי במניין. הכניסה למיטה זרה טעונה, כמובן, משמעויות מפליגות שמעבר לשינה עצמה. עניין זה הוא, לכן, בעל שני כיווני משנה לפחות: האחד 'תמים' יחסית, על פיו מבקשת דמות בסיפור לשאוב ידיעה או הבנה חדשה באמצעות השינה במיטה זרה, והאחר תמים הרבה פחות, ורומז לכיוונים מפורשים או משתמעים של ידיעה כמובן הגופני, ובכלל זה גילוי עריות, ככוח או בפועל. תת-המוטיב הרביעי הוא החלומות שהגיבורים כמהים, ולעתים מצליחים, לחלום במיטות השונות, ומשמעויותיהם. החלומות העולים ממעמקי הלא-מודע תורמים ממדים חדשים להתרחשויות בעולם החיצוני ומקיימים עמן דו-שיח אשר מוביל לעתים לחשיפתן של תובנות בלתי צפויות. להלן תובאנה, לצורכי המחשה, דוגמאות ספורות בלבד להופעתו של מוטיב השינה ביצירותיו הקודמות של יהושע.

כבר אחד מהסיפורים הראשונים שפרסם יהושע מוקדש למיטות ולשינה. הסיפור "תרדמת היום" (1959) נשא בראשו בעת פרסומו הראשון (במשא) מוטו מתוך שיר של יהודה עמיחי (מוטו שהושמט למן המהדורה המקובצת הראשונה של הסיפורים),¹ שמתאים לא רק לסיפור זה אלא גם לסיפורים אחרים של יהושע: "אני עייף, מיטתי היא מלכותי, / שנתי היא צדקתי, / חלומי פסק דין". המספר האלמוני של "תרדמת היום" הוא פועל בניין עייף ורצון, הנוטש את עבודתו באמצע יום גשום בעידודו של לובראני, הפועל המומחה, המסיע אותו לדירתו החמימה והריקה מרהיטים, פרט לשתי מיטות ענק, אחת בכל חדר, ש"היו מוצעות בקפידה מטורפת".² מסתבר שלובראני מבלה כאן ימים שלמים בשינה, ואף עובר "ממיטה אחת לשניה, ומן השניה חזרה

1 ידידה יצחקי, הפסוקים הסמויים מן העין: על יצירת א"ב יהושע, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 1992, עמ' 53; יצחקי אינו מציין מדוע הושמט הציטוט (תיתכנה סיבות שונות). וראו שם ניתוח השוואתי בין הסיפור לבין שירו של עמיחי שממנו נלקח הציטוט, "המלך שאול ואני".

2 א. ב. יהושע, כל הסיפורים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1993, עמ' 25.

לראשונה...” (שם). המספר אכן נרדם באחת המיטות וזוכה לחלומות מרהיבים, אבל כשהוא מתעורר הוא חש הכרח לקום ולעזוב, ולהותיר מאחוריו את לובראני הנראה כמת, ומי שלדבריו כבר הפסיק לחלום וחפץ רק ב”שינה ריקה” (שם, עמ’ 28). הוא חוזר למיטתו העלובה בחדרו המרופט אבל עדיין מתאוה לחלום. בניגוד ללובראני, שמוותר על החיים לטובת שינה דמויית מוות, דומה שלמספר עדיין יש תקווה למצוא טעם לחייו. קרובה ללובראני דמותו של יגנון, סגן מפקד הפלוגה בסיפור “המפקד האחרון” (1960), המשתקע ומשקיע את פקודיו באי־עשייה דמויית מוות.³ כאן אמנם אין מיטות, שכן הפלוגה מוטלת על אדמת המדבר, אבל שבוע שלם עובר עליה בשינה, ולאחר עזיבתו של מפקד הפלוגה, שהמריץ אותה לפעילות במהלך השבוע השני, היא שבה לסורה. ברומן מר מאני תופסת המיטה מקום חשוב במיוחד בשיחה החמישית, שבה מספר אברהם מאני לרבו המשותק שבתאי הדאיה ולפלורה אשתו את סיפור מסעו לירושלים בכמה גרסאות.⁴ לאחר שהתאלמן התאוה אברהם לשאת את פלורה לאישה, אבל היא בחרה להתחתן עם הרב הקשיש. דווקא בנו יוסף זכה בילדותו לישון לצדה במיטתו של הרב (שם, עמ’ 301). בירושלים, בבית שבו גרה פלורה בנעוריה, עומדות שתי מיטות: האחת, מיטת הוריה, שבה ישן יוסף עם כלתו הצעירה תמרה, בת דמותה של פלורה דודתה, והאחרת מיטתה המקורית של פלורה עצמה, שבה ישן אברהם (עמ’ 292). אברהם פולש לחדרם של בני הזוג בעודם במיטתם בתביעה לנכד (עמ’ 311), אבל כשמסתבר לו, לאחר מות בנו, שבהמתו נטל חלק, שיוסף לא הותיר אחריו זרע, הוא נכנס למיטת כלתו כדי לקיים את מה שהחסיר בנו, ובה בשעה רואה עצמו כמי שנכנס למיטת רבו ובוועל את פלורה שנמנעה ממנו (עמ’ 335). כשמגיעה שעתה ללדת מתעקשת תמרה לעבור למיטת דודתה (עמ’ 292). בגלגול זה של מוטיב המיטה אין אפוא הרבה מטעמה של שינה, אלא היא משמשת כמטונימיה ליחסי מין, ודווקא כאלה של גילוי עריות.

שינה, מיטות וחלומות ממלאים מקום מרכזי כל כך ברומן השיבה מהודו, עד שקטלוג, מיון וניתוח של כל הופעותיהם עשויים למלא כרך שאורכו כאורך הרומן עצמו.⁵ גיבור הסיפור, הרופא הצעיר בנגי רובין, פורץ לתוכו כשהוא דוהר על אופנוע רב־עוצמה, עובדה המעוררת ציפיות מסוימות ביחס לאישיותו, שכן מעולם לא היה גיבור של יהושע מצויד בכלי רכב מרשים כל כך; כלי רכבם של גיבוריו העידו לא פעם על רפיסותם ושיתוקם.⁶ אבל מתברר שגם בנגי חדור אובססיה מרעילה, כמו

3 יחושע, שם, עמ’ 67 ואילך; וראו יצחקי, שם, עמ’ 75 ואילך.

4 א. ב. יהושע, מר מאני, הספריה החדשה, 1990, עמ’ 277 ואילך.

5 א. ב. יהושע, השיבה מהודו, הספריה החדשה, 1994.

6 ראו במיוחד את הנובלה “יום שרב ארוך, יאוש, אשתו ובתו” (1967) ואת המאהב (1977). אמנם במהלך הרומן נאלץ בנגי לוותר על האופנוע לטובת מכונת משפחתית קטנה.

מרבית גיבוריו הקודמים של יהושע, ובמקרהו שלו זו אהבה לאישה מבוגרת, שחוסר האפשרות לממשה לאורך זמן נוסך עליו ייאוש ושיתוק. אף שלאורך רוב הרומן הוא מצטייר כדמות פעילה ושאפתנית, הרי שלקראת סופו משתלט עליו רפיון ומסתמן רצונו לשקוע בשנת מוות, כמו אצל כמה מהדמויות בסיפורים המוקדמים. אכזבה נוספת בחייו היא שנמנע ממנו להיעשות רופא מנתח, ובמקום זאת הוא עובר הכשרה כרופא מרדים, שתפקידו להפיל תרדמה דמויית מוות על חוליו, אך גם להשיבם לחיים. בייאושו הוא שוקל להרדים את עצמו ללא שוב, וסופו הפתוח של הרומן מותיר אפשרות זו כדילמה בלתי פתורה.⁷

מוטיב השינה והנדידה בין מיטות תופס מקום חשוב גם ברומן הכלה המשחררת, שבו אף שב ומופיע המוטיב של גילוי עריות בכל עוצמתו.⁸ בחלקו השלישי של הרומן מבקר הגיבור, המזרחן פרופ' ריבלין, בבית תלמידתו בכפר ערבי בגליל, וטועם שם שינה בכמה טעמים, שמושיות אפילו ליצירה מוסיקלית בשלושה פרקים (שם, עמ' 183, 184). ריבלין מקווה ששנתו במיטה הזרה תוליד חלום "שיטעים אותו משורשי הערביות" (עמ' 183); כלומר, את התובנה המחקרית החומקת ממנו בשעות הערות בביתו, הוא מקווה 'לפלות' מתוך חלום במיטה השייכת למושאי מחקרו, אך לצערו הניסיון נכשל (עמ' 185). בין פרקי קונצ'רטו השינה שלו בכפר הגלילי מצליח ריבלין אפילו להיזכר בגיבור מרומן אחר של יהושע, פקיד שנשלח לבדוק חשבונות מפקפקים בעיירת עולים נידחת, "ובאמצע היום שקע בשינה עמוקה, מתעלמת מכולם, במיטתה של ילדה צעירה" (עמ' 183), והכוונה כמובן למולכו, ברומן הנושא את שמו, שהתנסה גם הוא בכמה וכמה מיטות משונות.⁹ בחלקו החמישי של הרומן, לאחר מריבה קשה עם אשתו, עולה ריבלין לירושלים ומסתנן לפנסיון בתלפיות, במאמץ נוסף להתחקות אחר עילת גירושיו של בנו עופר מגליה, בתם של בעלי המקום, וישן במיטה היחידה הפנויה באותה העת, במרתף הבית, שאותה מציעה לו ה"אדונית" תהילה, אחותה הבכורה של כלתו לשעבר. ריבלין שוב נכשל במאמציו למצוא במיטה זרה, ידיעה שחסרונה מענה אותו, אבל העובדה האירונית היא שללא ידיעתו הוא ישן במיטה שהייתה עילת הגירושין; הקורא יודע את מה שלא ידוע לריבלין, מתוך מכתבו של עופר לגליה, שבו הוא שב ומספר כיצד ראה את אביה ואחותה יחד באותה המיטה שבמרתף, סיפור

7 אמנם, העובדה שהוא רומז לאמו על כוונתו יש בה כדי להעיד שהוא מבקש להינצל, והאם אכן חשה להשיב אליו מהורו את בתו התינוקת שיבה, כדי לקושרו לחיים. גם המשפט שאומרת לו אשתו מיכאלה רגע לפני נסיעתה, "אין שום דבר, בנגי", שכדאי למות בגללו", עשוי להדהד באוזניו.

8 א. ב. יהושע, הכלה המשחררת, הספריה החדשה, 2001.

9 א. ב. יהושע, מולכו, הקיבוץ המאוחד, 1987. גם בניצבת יש רמז, דק יותר, ליצירה קודמת של יהושע; מהדברים שאומרת נוגה לאוריה: "והרי עוד לפני הנישואים, כשגרנו בירושלים בדירה ליד המוזיאון..." (עמ' 200), עשוי להשתמע אזכור לדירת מגוריהם של דב וחברתו יעל בנובלה "שלושה ימים וילד" (1965).

שכששמעה אותו מעופר בראשונה נחשב בעיני גליה להזיה, או שמא חששה שיש בו מן האמת, ובכל מקרה גרם לה להתגרש ממנו. אמנם, שנתו של ריבלין באותה מיטה קצרה ומטרידה, והוא נמלט ממנה בטרם אור (ראו במיוחד עמ' 253–257, 337–342, 375–373).¹⁰

על הדוגמאות שהובאו לעיל אפשר להוסיף עוד כהנה וכהנה; מקום של כבוד שמור אפוא למיטה ולשינה כמעט בכל סיפור ובוודאי בכל רומן של יהושע, אך דומה שמחקר יצירתו טרם נדרש למוטיב זה במידה מספקת ועוד המלאכה מרובה. כשמוטיב מסוים שב ועולה בהתמדה לאורך יצירתו של סופר המשתרעת על פני עשורים רבים, נודעת לו בוודאי חשיבות מיוחדת עבור הסופר ומכאן גם עבור קוראיו, אפילו אם מוטיב זה עלול להידמות שולי יחסית ולהיעלם בין שפע הפרטים האחרים המרכיבים את היצירה. עבור דמויותיו של יהושע שינה עשויה להיות הרפתקה, שלעתים יש בה משום מסע תגלית ולעתים מעין מיתה; מיטה עשויה להיות מקום מפלט או אתר רוחש סכנה ועתיר סמליות פסיכולוגית; וחלום עשוי להיות נקודת מגע מכרעת בין עולמות חיצוניים ופנימיים, מפתח לסודות חשובים ולתובנות שיוליכו את העלילה ואת גיבוריה הלאה.

ב

גם ברומן ניצבת, האחרון לעת עתה שפרסם יהושע, זכות השינה והמיטה לתשומת לב מפליגה במיוחד.¹¹ הרומן, כמו סיפורים קודמים של יהושע ("יום שרב ארוך, יאוש, אשתו ובתו", "בסיס טילים 612"), נפתח כשהדמות הראשית, האלמונית עדיין, מתעוררת משנתה. מסתבר שהמיטה שבה היא מתעוררת היא מיטה חשמלית והגיבורה "פורטת" על מנופיה (שם, עמ' 7), במה שמתברר להלן כמעין תחליף לפריטה האמיתית שעליה היא אמונה, זו על הנבל (ראו גם עמ' 14). לאורך הספר שב מוטיב השינה ומופיע עשרות פעמים, והגיבורה, נוגה (ולא רק היא), מתנסה בשורה ארוכה של מיטות,¹² וטועמת בכל אחת מהן טעמים שונים של שינה ולעתים גם של חלום. כבר בעמוד הראשון של הספר נזכר גם אחיה הצעיר של נוגה, חוני, שזכה לשם נדיר במיוחד. בהמשך מוסבר שנוגה הילדה בחרה את השם לאחיה אחרי ששמעה את הסיפור על חוני המעגל, ושהוריה הסכימו לבחירתה כדי להקל עליה את ההסתגלות

10 עוד בעניין זה ראו ניצה בן־דב, והיא תהילתך: עיונים ביצירות ש"י עגנון, א"ב יהושע ועמוס עזר, שוקן, 2006, עמ' 213–227.

11 כאמור, מוטיב השינה עשיר במיוחד בהופעותיו ברומן השיבה מהודו, אבל כיוון שהרומן הנוכחי קצר בהרבה, גם נוכחותו של המוטיב בולטת במיוחד.

12 לפחות שמונה: שלוש בדירת הוריה, ואחת־אחת בדירת אמה בדיר המוגן בתל אביב, במלון ליד ים המלח, באתר הצילום באשדוד, בדירתה בהולנד ובבית הארחה בקיוטו, וזאת מלבד התנמנומיות בכיסאות ובכלי רכב וטיסה.

להופעתו של אח חדש (עמ' 166). ואולם יש לזכור כי נוסף לסיפור המפורסם על חוני המעגל כמוריד גשם, נקשרה בשמו גם המסורת של שינה ארוכה (כדוגמת ריפ ואן וינקל בפולקלור האמריקני).¹³ כבר מהעמוד הראשון נרמז אפוא כי למוטיב השינה מקום מרכזי בספר, וציפייה זו אכן מתממשת באופן דחוס כל כך, עד שקשה לסכמה בתמצית. הקורא למד כי נוגה לקחה חופשה בת שלושה חודשים ממשרתה כנכלנית וספרנית תווים בתזמורת עירונית בהולנד כדי לשמור על דירת אמה בירושלים, שעה שזו מתנסה בהתאקלמות לדירה בדיר מוגן בתל אביב בקרבת בנה, שמתעקש שהאם תעזוב את השכונה המתחרדת בירושלים ותגור בסמוך אליו ולמשפחתו. במהלך שהותה בארץ מוצאת נוגה תעסוקה זמנית כניצבת בסרטים עלילתיים, ואף בסרט דוקומנטרי, בסדרת טלוויזיה ובאופרה. לקראת סוף הרומן היא שבה להולנד, ואף יוצאת עם התזמורת לסיבוב קונצרטים ביפן. במהלך שהותה בארץ היא מתעמתת, בין היתר, עם בעלה לשעבר אוריה, שעדיין קשור אליה באהבה אובססיבית, למרות שהוא נשוי בשנית ואב לילדים, ולמרות שהתגרש ממנה כיוון שהפילה בלי ידיעתו את ולדם המשותף וסירבה לשוב ולהרות. עימות ממושך אחר מתחולל בינה לבין שני ילדים חרדים, ששבים ופולשים לדירה כדי לצפות בטלוויזיה; אחד מהשניים, יהודה צבי, הוא בנו של שעיה, שבנעוריה הייתה נוגה מאוהבת בו, ונכדו של פומרנץ, השכן שמתואר כ"חסיד יפה תואר", חרדי מתון שהיה ידיד של אביה ואף נהג להתייחס בסובלנות לנגינתה של נוגה בשבת (עמ' 8).

בדירת הוריה מתנסה נוגה בשינה במיטת נעוריה, ממנה היא נודדת אל המיטה בחדר השינה של הוריה, ובמהלך הלילה שבה שוב אל מיטתה, "והתנועה הלילית בין שתי מיטות נראית לה כחוויה משיבת־נפש שמצפה לה בכל ימי הניסיון" (עמ' 35–36). המיטה בחדר ההורים אינה מיטת הזוג שלהם, שבה אף מת האב מיתת נשיקה בלתי צפויה כחצי שנה קודם לכן, "מיטה עתיק־יומין, מיטת עץ צרה ושחוקה, שהוריה היו שוקעים בה יחדיו בהרמוניה נינוחה" (עמ' 8); במקומה הוצבה מיד אחרי מות האב מיטה חשמלית שנבנתה על ידי עבאדי, המהנדס בן חסותו של האב וירש מקומו בראשות מחלקת המים העירונית (עמ' 14–15). אם כן, נוגה אינה שוכבת במיטת הוריה ממש (אם כי בחדרם), אלא במיטתה של אמה, שהקרבה והדמיון ביניהן נזכרים לאורך הרומן; לדוגמה, חוני כותב לנוגה על האם "את, שדומה לה במהות" (עמ' 22), ואילו נוגה אומרת עליה: "אני מכירה אותה מתוך נפשי" (עמ' 67).¹⁴ ואולם מאוחר יותר מסתבר, במהלך שיחתה עם אוריה, שנוגה אכן חוותה גם את מיטתם הזוגית של

13 הסיפור מופיע בתלמוד הבבלי, תענית כג ע"א. הסיפור על ריפ ואן וינקל נכתב בידי וושינגטון אירווינג ופורסם בשנת 1819.

14 לקראת סוף הרומן נוגה אפילו 'מנגנת' את האם בנבל שלה (עמ' 235, 280–281), עדות לקשר העמוק ביניהן.

הוריה, ובה אף איבדה את בתוליה, שהכתימו את המזרן למורת רוחה (עמ' 192–193). על השימוש במיטת ההורים התעקש בזמנו אוריה, ונוגה נענתה לו למרות שחששה "מפלישה לאינטימיות של הורי". ואילו אוריה אומר עתה: "ונניח שההורים שלך שכבו מאז, כמובן בלי ידיעתם, על סימני הבתולים של בתם – אולי זה היה דווקא נעים להם, אני מתכוון בתת-מודע." הוא אף מוסיף את ההערה המטרידה: "כי לי, למשל, לא היה אכפת לשכב על מזרן שבמעמקיו, בלי ידיעתי, יהיה חבוי סימן מבתוליה של בתי". הערה זו מעלה אל פני השטח את השאלה הרגישה של הקשר בין האב למיניות ולפוריות של בתו, שאלה שהולכת ומתגלה כבעלת חשיבות רבה ברומן, ומגיעה לשיא בחלום ובפתרונו שבהם ידובר בהמשך.

בלילות הבאים ממשיכה נוגה לנדוד ממיטה למיטה (עמ' 64, 176 ועוד), וכשהיא מתארכת בדירת אמה בתל אביב היא מתנסה גם במיטתה שם, ואף שומעת מהאם שאחרי מות האב נדדה גם היא ממיטה למיטה בדירתם הירושלמית, ולדבריה "הנדודים בין המיטות רק שיפרו את השינה שלי" (עמ' 98); גם בכך דומות הבת והאם. עם זאת נוגה מוצאת את השינה במיטה התל-אביבית מספקת כל כך, עד ש"פה אין צורך לנדוד בין ארבע מיטות כדי להדביר את הלילה, מיטה אחת מספיקה" (עמ' 102); החוויה משמעותית כל כך בעיניה עד שלראשונה היא פוסקת בעד הישארות האם בתל-אביב, למרות שעד כה (וגם אחר כך) לא האמינה שהאם תכריע לטובת אפשרות זו. בחזרה בירושלים נוגה הצופה בטלוויזיה עד שעת לילה מאוחרת, מגלה 'מיטה' שלישית: "במקום ללכת לחפש תרדמה באחת המיטות בדירה, היא גישה בתחתית הכורסה הישנה של אביה אל מנוף ישן שמטה את הכורסה למין מיטה" (עמ' 104). כאן נמצאת נוגה במחיצתו הקרובה יותר של האב, שהכורסה הייתה שלו, מה שנמנע ממנה במיטת חדר ההורים שהוחלפה, ואף חולמת חלום משמעותי, כפי שיצוין להלן. גם על סט ההסרטה של סדרת הטלוויזיה, שבה היא משתתפת כניצבת, נוגה "מחפשת מיטה ראויה" ומוצאת שבחדרון אחד "יש שתי מיטות פנויות ומוצעות, והיא בוחרת בזו הסמוכה אל הקיר, וטוב שעודה לובשת את הכותונת הדקה כי כך היא תחוש על עורה את נועם המצעים" (עמ' 159). נוגה מתנמנת גם בכיסא בגינת אמה (עמ' 45) ובנסיעה למצדה (עמ' 127), אבל "לאחר לילות שנדדו בין שלוש מיטות נותרה השינה שקיוותה לה בטיסה לאמסטרדם רפוסה ומחוררת" (עמ' 228). בשובה לדירתה בארנהם היא מסירה את מצעי מיטתה מחשש שמישהו ישן בהם, ונשככת על המזרן העירום (שם). ולבסוף היא מתנסה בשינה בעייתית במיטת בית ההארוחה בקיטו (עמ' 283–284).

אם כן, כמו גיבורים קודמים רבים של יהושע אף את נוגה מעסיקים מאוד שינה, מיטות ומצעים; גם עבורה השינה אינה דבר המובן מאליו, אלא חוויה מורכבת, לעתים קשה ולעתים מעשירה. היא מחפשת בשינה עונג, מצפה להתנסויות שונות מהשינה בכל מיטה ומיטה, ומקווה, אך לא תמיד מצליחה, לחלום חלומות משמעותיים. ניסיונותיה

נושאים בכל זאת פרי כשלבסוף היא מצליחה לחשוף מן הלא-מודע המתבטא בחלום את מה שמסתירה המודעות הערנית.¹⁵ מוטיב החלום נבנה ברומן בהדרגה, והוא צובר תאוצה עד לקרשצ'נדו מהדהד בחלקו האחרון.

חלום ראשון וקצר חולמת נוגה בשנת אחר הצהריים, "מקום שלא היתה בו מעולם, רחוב עירוני הומה אדם באיזה גטו, שמישהו נואם בו" (עמ' 53); עד מהרה מסתבר לה שהנואם, שקולו מוכר לה, אינו אלא ראש הממשלה, שנאומו חודר אל חלומה מהטלוויזיה שהדליק שני הילדים החרדים שהסתננו אל הדירה. ייתכן שתחושת הגטו בחלום נובעת מהימצאות הדירה בשכונה שהפכה לחרדית, או אף מן החזרה לירושלים מאירופה. כעבור זמן, כשהיא מבקרת את אמה בתל אביב ו'מנסה' את מיטתה בשעות אחר הצהריים, נוגה מהרהרת שהיא ישנה כאן "לצורך מבט פנימי עמוק, ולפיכך היא חייבת לנסות להעלות מתהום רוחה לפחות חלום אחד. ואכן, לאיטה הופכת התרדמה-עצמה לדירור מוגן, ובמעמקה היא שומטת כר ראשון וטומנת את פניה בסדין להריח ריח אם, ריח ילדות מתוקה ובטוחה, כדי שירושלים תתמזג עם תל-אביב" (עמ' 100-101). כאמור, חוויית השינה הזו משמעותית במיוחד בעיני נוגה, אך לא נמסר תוכן חלומה, אם היה כזה. ואולם בו בלילה, בשובה לירושלים היא נרדמת בכורסת אביה, שאותה הפכה, כאמור, למין מיטה, "מיטה שהיא אינה נשארת בה, אלא מטפסת ממנה בחלומה אל הבמה שלפניה, ושם כבר התזמורת מכינה את עצמה למערכה השנייה של אופרה בביצוע קונצרטנטי" (עמ' 104). תיאור החלום נמשך עוד כעשר שורות, ובמהלכו מוצב הנבל של נוגה במקום לא נכון, שבו עלול קולו להיבלע בקולות כלי הנשיפה והתופים. החלום מסתיים בפנייתה של אישה המזדהה ככרמן אל נוגה כדי שתחליף אותה בתפקידה, כי גרגיר חול חדר לה לקנה הנשימה. זהו חלום המטרים התרחשות מציאותית; בנקודה זו כבר יודעת נוגה שהיא צפויה להשתתף כניצבת בביצוע אופראי מלא של "כרמן" למרגלות המצדה (עמ' 60, 77). נראה שנוגה קצה בתפקידי הניצבת ובהידחקותה לשוליים, והיא משתוקקת להופעה של ממש, ולכך מתייחס החלום. אבל בדיעבד מסתבר כי לחלום זה חשיבות קטנה יחסית, שכן הוא נשכח ממנה ברובו; בזמן ההופעה במצדה אכן חששה הזמרת בתפקיד כרמן מחדירת חול לגרונה ולדרישתה הוחלפה בהפסקה בזמרת אחרת, אבל בכל זאת למחרת, בארוחת הבוקר, "נוגה פיהקה ואמרה, 'פעם בחלום הופיעו לי גרגירי חול, אבל אני לא זוכרת למה'" (עמ' 141). אם כן, בחלום זה יש התקדמות מסוימת מבחינת תוכנו ומשמעותו לעומת החלום הקצר הראשון, אך עדיין אין זה החלום שנוגה מבקשת. נראה כי כך הוא הדבר גם לגבי החלום שנחלם במיטה שעל סט ההסרטה, שלגביו נאמר רק "עדיין חזק החלום

15 על ביטויי הלא-מודע ביצירת יהושע ראו, בין היתר, בן-דב (לעיל הערה 10), שם, עמ' 25-27, 186-187 ועוד.

מהמציאות", ושכנראה קשור בשחקן שגילם רופא ונשא את נוגה והשכיבה במיטת בית החולים, אבל תוכנו אינו נמסר (עמ' 160).

החלום המשמעותי מגיע לבסוף רק אחרי שובה של נוגה להולנד וערב נסיעתה ליפן, והוא מתואר באריכות ובפירוט (עמ' 262–263):

...ובמעמקי התהום שלתוכה היא צוללת עולה לקראתה הפעם גם אביה, שמאז פטירתו לא הופיע בשום חלום שלה, והנה הוא שוכב לו לתומו במיטה החשמלית מבלי לדעת שזו נבנתה עקב פטירתו. אבל האם זו דירת הילדות שעל משמרתה הופקדה לא מכבר? אומנם גלי החלום מרחפים עכשיו בין רהיטים וכלים מוכרים, ואפילו משתהים על פני הטלוויזיה המגושמת שמשכה את לב הילדים הקטנים – ובכל זאת התחוללה בדירה גם טלטלה גדולה: חדר האורחים התרחב וחדר נעוריה הצטמצם, ועץ עבות, שלא ראתה מעולם, שולח ענפים אל תוך חלון שלא היה.

חיוור ושוקט האב, ואף על פי שהוא הופך לאט דפי עיתון, לא נראה שהמוות מאפשר קריאה. ובכל זאת הוא לא נראה כואב או מדוכא, כאילו היה המוות ניתוח קשה אבל מוצלח, ועכשיו יש הקלה, כי לא יהיה צורך במוות נוסף. האם נכון, מהרהרת החולמת, לנצל את חסד תחייתו הקצרה כדי להיפרד גם ממנו לפני נסיעתה? והיא פונה למטבח לברר עם אמה אם פרידה ממת-חי לא תוסיף לו מכאוב, אלא שהמטבח נעלם אי-שם במעמקי הדירה ואת מקומו תפס חדר אמבטיה קטן ואפל, שחלונו מוגף על בריח. טבולה בקצף אדמדם שוכבת באמבטי אישה חיוורת, עצומת עיניים, ובעוד החלום מנסה להימלט מכישלון מאמציה למצוא את אמה, נפקחות עיני האישה, וזו בוודאות אישה זרה. היא צעירה, ואף על פי כן נראה שהיא-היא כאן בעלת הדירה.

תיאור החלום כתוב, בחלקו לפחות, בלשון חגיגית, המעלה על הדעת מקורות שיריים ומקראיים, שמן הסתם נמצאו ברקע תודעתו של הסופר. בין היתר בולטת השורה השירית "חיוור ושוקט האב". השימוש בצורה 'האב' דווקא (ולא 'אביה', לדוגמה) מעלה על הדעת את לשונו של נתן אלתרמן, במיוחד בשיר "קץ האב" מתוך שמחת עניים. השיר נפתח בשורה: "זה אביך. זה אביך על מיטת הברזל". גם האב שבשיר אינו מדבר, אך שתיקתו אינה סופית: "שפתי האב אינן נעות, / אך קול האב עוד ישמע". גם הצורה 'שוקט' מעוררות אסוציאציות לשירת אלתרמן ("שוקט העץ / בְּאֶדֶם עגילים" בשיר "ירח" מתוך כוכבים בחוץ; גם בחלום מופיע עץ, בלתי מוכר).¹⁶ בחלום נוגה

16 יחסי אב-בת תופסים מקום משמעותי ורגיש בשירתו המאוחרת של אלתרמן (ראו גם "שיר משמר" מתוך חגיגת קיץ). כמו כן, כפי שנרמז לעיל, תיתכן זיקה בין הרומן ניצבת והמחזה "פונדק הרוחות". בשתי היצירות הדמות המובילה היא של אמן מבצע מתחום המוסיקה, אף שבמחזה

רואה את אביה כמו חי, אך בה בעת היא מודעת לעובדת מותו הבלתי הפיכה; העובדה שהוא שוכב במיטה החשמלית החדשה רק מעצימה הכרה זו.

החלום מבטא, בין היתר, את אהבתה של נוגה לאביה; היא מתנחמת בתחושה ש"עכשיו יש הקלה, כי לא יהיה צורך במוות נוסף", והיא אף רוצה להימנע מלהוסיף לו מכאוב. כאן מתבקש הקשרו של הביטוי המקראי הנובע מהפסוק: "כי פָּרַב חֲכָמָה רַב פְּעַס וְיוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף מִכְאוֹב" (קהלת א, יח). נוגה מהססת אם ליידע את האב על הפְּרָדָה הנוספת הצפויה להם, אבל ההתרחקות ממנו בחלום מובילה אותה דווקא למקום שבו היא עצמה תוסיף דעת ויתגלה לה דבר־מה בלתי צפוי. אף שאין הוא מעביר לה מסר ישיר, עובדת נוכחותו של האב גורמת לתפנית בחלום שמעלה לתודעתה תמונה בלתי צפויה, שיש בה משום זיכרון ילדות אפשרי מודחק.

אכן, אף שהחלום מבטא גם את הקשר החזק של נוגה עם אָמָה, ואת צערה על הפְּרָדָה ממנה, דומה כי עיקרו של החלום נעוץ בסופו, בהופעתה של האישה המוגדרת כ"אישה זרה"; גם זהו ביטוי מקראי שבהקשרו נוגע במוות, ואולי אף בחייה של נוגה בכללותם: "להצילך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה. העזבת אלוןף נעוריה ואת ברית אלוהיה שכחה. כי שָׁחָה אל מות ביתה ואל רפאים מְעַגְלָתֶיהָ. כל באיה לא ישוּבֹן ולא ישיגו ארחות חיים" (משלי ב, טז-יט; וראו גם משלי ה, ג-ו; ז, ה ואילך). "טבולה בקצף אדמדם שוכבת באמבט אישה חיוורת, עצומת עיניים" (משפט זה מנוסח אף הוא בלשון שירית ובתחביר כמו־מקראי), וכשהיא פוקחת את עיניה החולמת מזהה אותה כבעלת הדירה, שאינה, ככלות הכול, דירת הוריה המוכרת.

בבוקר המחרת, לפני צאתה לטיסה, מדברת נוגה ארוכות עם אָמָה בטלפון, ושילוב החלום והשיחה מוביל לבירור נוקב ולגילוי עובדות חשובות (עמ' 263-266). החלום מעורר אצל נוגה זיכרון של הדירה שבה נולדה ובה בילתה את שנותיה הראשונות (עד גיל חמש או חמש וחצי), והיא מבקשת לברר מפי אָמָה מתי עברה המשפחה לדירה שבה גדלה, ושבה אף בילתה את שלושת החודשים האחרונים. האם מנסה להתחמק, ונוגה מספרת לה שאביה הופיע לראשונה בחלומה מאז מותו; האם מספרת שבחלומותיה שלה הוא מופיע לעתים קרובות, אך גם בהם אין הוא מדבר: "בינתיים בחלומות הוא רק ניצב, ניצב בחלום" (עמ' 265). נוגה מתפעלת מהביטוי, שממקם את האב בתפקיד אותו מילאה היא עצמה לאחרונה. לבסוף האם מתרצה ומספרת ששכנתם בבית הקודם מתה בלידתה, וכיוון שהיא עצמה הייתה אז בהיריון, האב נבהל ודרש להחליף דירה.

הוא גבר (חננאל) וברומן היא אישה. בשני המקרים מתחוללת פְּרָדָה מִבֵּן זוג אהוב כדי להגשים את אמנות הנגינה, ובשניהם מתרחשת חזרה למקום הראשוני והתראות לאחר פרדה ממושכת, אך זו אינה מוליכה לאיחוד מחדש בין בני הזוג. הסיום, עם זאת, שונה בשני המקרים: חננאל קץ באמנותו ונפגש עם בת זוגו נעמי בעולם המתים; נוגה דבקה באמנותה ואף אינה אומרת נואש מחייה שמחוץ לאמנות.

נוגה מבינה עתה את מקור החרדה של אביה, שגרם לו להעדיף שהיא עצמה לא תלד, מסר שכנראה נקלט בתודעתה באופן בלתי מודע, שכן עד ששמעה על כך מאמה לא הייתה מודעת לדעתו של אביה בעניינה (עמ' 42). עוד קודם לחלום הטילה האם את מלוא כובד האחריות בעניין זה על האב: "אני נשבעת לך בנשמתו שהוא האשם העיקרי, רק הוא. כי במין ביטחון מוזר הוא הצליח להפחיד אותי, ובטח גם אותך, שאת עלולה למות בלידה" (עמ' 211). מסתבר ששתיקתו של האב בחלום היא רב-משמעית, מפני שגם בחייו הוא שתק בנוגע לפוריותה של בתו, ובכל זאת המסר המסתייג שלו עבר אליה, ואולי היה מהגורמים המכריעים שגרמו לה להפיל את ולדה מבלי להתייעץ בבן זוגה ולהימנע מלשוב ולהרות.

גם לאחר הברור עם האם אין החלום מרפה מנוגה. במהלך הטיסה ליפן היא עדיין "מהרהרת בחלום שנקטע. האם יעלה בידה לדובב בפעם הבאה את שתיקתו של האב הניצב? והרי לאחר שנודע פירושו של חלום, איך הוא יכול לחזור על עצמו?" (עמ' 268). גם האם מוסיפה להיות מוטרדת מהחלום, וממצבה של בתה, ואינה מפסיקה לחשוב עליה ולחוש אחראית למצבה (עמ' 280–282). בקיוטו, לעומת זאת, כבר לא מצליחה נוגה לחלום, בין היתר מפני שנאלצה לבלוע כדור שינה שהתגלה חזק מהצפוי, עד כדי כך ש"השינה כה עמוקה עד שאפילו החלומות נרדמים בקרקעיתה" (עמ' 284). אבל החלום החשוב טרם סיים את תפקידו. כשנוגה מגלה להפתעתה שהמחזור החודשי שב לפקוד אותה, מתעורר בה זכר החלום: "לרגע היא מהססת אם להתקלח או לטבול את הגוף הכואב באמבט. חלום האשה עצומת העיניים שצפה בקצף אדמדם היה לא רק מרתיע, אלא גם מפתה. ובכל זאת, עדיין לא. מוקדם מדי, אסור לאדם להשתכשך בדמו" (עמ' 292). מסתבר שחלומה ערב הנסיעה לא רק חשף את העבר אלא גם הטרים את העתיד (כמו החלום על "כרמן"), אלא שהמסר העולה ממנו הפוך מהעובדות ה"היסטוריות": האישה הזרה, שהתברר שהייתה שכנה, מתה בלידה, ואילו אצל נוגה שבה ומתעוררת אפשרות ההולדה. משמעותית העובדה שאפשרות זו שבה ומתעוררת דווקא לאחר פטירתו של האב והעמקה נוספת של הקשר עם האם, שממשיכה להחזיק בחיים את המשאלה שכתה תהפוך אף היא לאם.

כמו בחלומות המקראיים, גם נוגה חולמת לעתים חלומות 'נבואיים', אבל עיקר תפקידם של חלומותיה הוא להעלות לתודעתה דברים שנעלו מתחת לסף הכרתה ולהוליך אותה לתובנות חדשות בנוגע לחייה ולכיוון שבו היא עשויה להוביל אותם. דברים שלא ניתנו לחשיבה הופכים לדברים שנוגה יכולה פתאום לחשוב ולעבד אותם על רקע הופעתם בחלום.¹⁷

17 בהקשר זה יש מקום להזכיר את התאוריה הפסיכואנליטית של ביון, שמציין את המעבר מ"הדבר עצמו" (במקרה זה פחדיו של האב שהושללו בנוגה והתבטאו באי-יכולתה ללדת ובהפסקת המחזור החודשי) אל המרחב של חופש המחשבה המשחרר את הנפש מהחיבור לאותו הדבר;

ג

הרושם העולה מהרומן הוא שלנוגה היה קשר משמעותי עם אביה, גם אם בעייתית, כמסתבר, וגם אם נפשית היא מרגישה קרובה יותר לאמה. האב הוא שנתן לה את שמה וכיוון אותה לחפש בשמים את הכוכב שעל שמו נקראה (עמ' 7). הוא אף מי שמצא עבורה את ה"נבל" המפוקפק, שעדיין נשמר בדירה (עמ' 13), ושאתו התחילה, לדבריה, תשוקת הנגינה שלה (עמ' 207). האב נפטר באופן פתאומי כשהייתה בהולנד, ו"הירדמותו הסופית [...] עדיין לא הרפתה ממנה" (עמ' 16). היא באה ללוויית האב, אבל שבה להולנד עוד לפני תום השבעה בגלל מחויבות לתזמורת, וכנראה לא הספיקה להתאבל עליו די הצורך (עמ' 78). כאמור, במהלך הביקור מסתבר לה שאביה לא רק שלא כעס על שלא הביאה ילדים לעולם, אלא שאף העדיף זאת, מחשש לחייה: "אבא לא כעס ולא הרשה גם לנו לכעוס. יש לכבד את רצונה של נוגה, אמר, לידה יכולה להסתבך עד מוות" (עמ' 42). האם שבה וחוזרת ביתר תוקף על דברים דומים (עמ' 211), וכשהיא כבר חזרה בהולנד שבה נוגה ונזכרת ב"אב אהוב שדמיין את מות בתו בשעת הלידה" (עמ' 260). מעורבות כזו – מודעת ובלתי מודעת – של אב בחיי בתו היא בעייתית, ויש בה משום תעלומה הדורשת הסבר, ונוגה מחפשת אותו בחלום, כאמור לעיל.

בשובה לדירת הוריה בתחילת הסיפור מגלה נוגה שחלק ניכר מרהיטיה פונה ממנה על ידי אמה ואחיה, וכשהיא פותחת את הארון בחדר הוריה היא מוצאת שאף רוב בגדי האב נעלמו, "אבל נותרה תלויה חליפה אחת, שחורה ומהודרת, שמן הסתם עדיין לא נמצא האדם שראוי לקבל אותה, ולמרגלותיה המתין גם זוג נעליים, וזוג גרביים היה פרוש עליהן, כאילו האב עצמו או מחליפו עומדים להיכנס לכאן" (עמ' 35). לאורך הרומן מנסה נוגה לאתר את המחליף הראוי ללבוש את חליפת אביה, ושאוּלֵי יהווה עבורה תחליף לאב שנלקח מחייה באופן פתאומי (וברור שהמחבר בחר בחליפה, ולא, נאמר, במעיל, בשל ההקשר הלשוני המתבקש). תחילה היא מנסה בעצמה ללבוש את החליפה ומדמה את עצמה למנצח תזמורת, אך מוצאת שהחליפה גדולה עליה (שם). האם מציעה שני מועמדים ראויים (עמ' 43) ונוגה אכן מנסה את שניהם. תחילה היא מציעה את החליפה למהנדס עבאדי, חברו הטוב ויורשו של אביה, ואף כופה עליו למדוד אותה בנוכחותה, אבל הניסיון מוליך להתעוררות מינית המבהילה את עבאדי ומבריחה אותו מהדירה לבלי שוב (עמ' 81–83). מתיאור הסצנה עולה שנוגה מגרה את עבאדי במתכוון, אולי בשוככות ובלי התכוונות מלאה,¹⁸ ובהתחשב במעמדו האפשרי

חלומות הם אחד המקומות החשובים שבהם זוכים הדברים לעיבוד המוליך לשחרור. ראו וילפרד ר' ביון, במחשבה שניה: מאמרים נבחרים על פסיכואנליזה, מאנגליה: איריס גיל-רוב, תולעת ספרים, 2003, עמ' 110–119.

18 לאורך הרומן נזכרת שורה של גברים שנוגה מגלה בהם מידה של עניין, אבל נראה שמאז גירושיה

כתחליף אב שבה ומתעוררת האופציה האדיפלית-אינצסטואלית. אמנם, שלא כמו ברומן הכלה המשחררת, שבו העדר הגבולות ופריצת כל גבול היוו מוטיב מרכזי ומטריד, ברומן הנוכחי עניין זה מרומז באופן דק וטמון ברובד סמוי הרבה יותר. אבל כפי שהעלו החלום ופתרונו שתוארו לעיל, גם אם הדברים טמונים עמוק משקלם עדיין ניכר.¹⁹

המועמד האחר, והמתאים יותר לתפקיד, הוא השכן החסיד פומרנץ, שנוגה פוגשת לבסוף, פרק זמן ניכר לאחר שהגיעה לדירה. הוא נוזף בה על שלא פקדה את קבר אביה, ומתנדב לקחת אותה לשם למחרת, באומרו: "מי שאוהב את אביו הולך לפקוד את קברו כדי לחזק את האהבה שלו", ונוגה לוחשת "נכון" (עמ' 145). אחרי הביקור בקבר האב, מציעה נוגה לפומרנץ "את החליפה הגלמודה", אבל הוא "דוחה בנימוס את ההצעה" מחשש שעטנו (עמ' 147). אופציה זו חסומה אפוא גם היא. אפשר עוד להזכיר שפומרנץ היה אב פוטנציאלי של ממש אילו נוגה הייתה מתחתנת עם שעיה שבו הייתה מאוהבת בנעוריה, אבל לא זה הכיוון שאליו פנו חייה.

בהזדמנות המתבקשת הבאה להופעתה בסיפור, החליפה אינה מופיעה כלל. בעת ביקורו של אוריה בדירה הוא מבקש לקשור את עניבתו, שנוגה דחקה בו קודם להסיר; הוא "מחפש מראה, וכבן-בית ותיק הוא ניגש לארון הבגדים של הוריה ופותח אותו" (עמ' 206). אבל אוריה אינו רואה כלל את החליפה, התלויה עדיין בארון, כפי שישתברר בהמשך, ונוגה אף אינה מציעה לו אותה, כשם שהציעה אותה לגברים האחרים שנכנסו לדירה. אוריה בוודאי אינו מתאים לתפקיד האב המחליף, ואף שהוא עצמו לובש חליפות ועונב עניבות, החליפה אינה מוצעת לו. גם שעיה, אהוב נעוריה יפה התואר של נוגה שנעשה חרדי-קיצוני, ושדופק על דלתה בזמן שאוריה נמצא בדירה, אינו נחשב מועמד מתאים, ואף לו אין החליפה מוצעת.

בערב שובה של נוגה להולנד מוצא אחיה חוני בארון את "החליפה השחורה החדשה של אביו שעדיין תלויה על קולבה". נוגה מנסה לשכנע אותו שיקח אותה לעצמו אך הוא מסרב בטענה ש"מי עוד לובש חליפות כאלה?", ואז "בהחלטה עליזה, הוא משחרר את החליפה מקולבה, מכווץ ומקפל אותה לחבילה קטנה, ומודיע נחרצות שבמרידיו היא תימסר לצדקה" (עמ' 224). לאב לא יימצא אפוא מחליף שילבש את

לא היה לה קשר קבוע עם בן זוג ויחסה לקשרים מזדמנים הוא אמביוולנטי; נושא זה דורש דיון נפרד.

19 במישור הגלוי של הסיפור כמעט שאין רמזים אינצסטואליים; כאמור, המקרה היחיד של פלישתה למיטת הוריה התרחש בלחצו של אוריה ולמורת רוחה של נוגה, לפני המעשה ואחריו, אבל אירוע זה ואחרים מעוררים בכל זאת תהיות מסוימות. אפשר להזכיר גם כיצד עקבה נוגה אחר אביה משעשע את אמה בלילה (עמ' 9). סימן שאלה קטן אפשר להציב גם ליד דמותו של האח חוני, שדומה כמעורב יתר על המידה בחייה האינטימיים של אחותו (עמ' 166 ועוד).

חליפתו, אבל כזכור, האב עצמו ישוב ויתגלה לנוגה בחלומה כעבור ימים אחדים, והופעתו תאפשר לה לפתור במידת מה עניינים לא פתורים מעברה. כמו כן, כשם שהאם ראתה את האב "ניצב" בחלומותיה, ונוגה מוסיפה "קם וגם ניצב" (עמ' 265), היא עצמה ראתה מראה דומה כשפתחה את הארון בתחילת הרומן וגילתה שם את החליפה, ולמרגלותיה נעליים וגרביים מוכנים לשימוש. הארון אף הוא, ללא ספק, סמל ללא-מודע, האוצר או מסתיר את סודות המשפחה, ופתיחתו וריקונו מאפשרים גילוי ושחרור.

עוד אזכור אחד לחליפה מופיע ברומן, חליפה אחרת, "חליפת מכנסיים קלה, שחורה ואוורירית" שנוגה קנתה פעם בישראל, ושוקלת ללבוש לקונצרט הפרדה של התזמורת בהולנד, כדי שתסתיר את כתפיה שנראו לה "מלאות מדי לעומת כתפי הנגניות הצעירות". היא נמשכת אמנם ללבוש את שמלת המשי השחורה שחושפת את צווארה וכתפיה, ומתלבטת אם לצרף את חלקה העליון של החליפה לשמלה, אבל בעלת הבית שלה מכריעה לטובת השמלה ללא תוספת, ונוגה משלימה עם הכרעתה ובוחרת באופציה הנשית המובהקת (עמ' 257–258). בו בלילה היא חולמת על אביה.

בתחילת הספר הופיע עוד רמז מטרים לסיומו; בפרק הראשון של הרומן נזכרת נוגה כיצד ראתה את אביה משעשע את אמה בשעת לילה מאוחרת בחקותו צעדים של "סיני", אבל רעייתו מתקנת אותו ואומרת לו שכך הולך יפני, והוא מקבל את התיקון וקד לפניה קידות מנומסות (עמ' 9). בסוף הספר אכן פוגשת נוגה יפני קשיש, נבלן המצטרף אליה בנגינת "הים" של דביסי, ובעמוד האחרון של הרומן הוא נדמה סוף-סוף – ולו לשעה קלה – למחליף המבוקש, אף שאין הוא לבוש בחליפה אלא "בגלימה מהודרת צבעונית אשר חרב של סמוראי רקומה עליה בחוט אדום" (עמ' 295). נוגה, שנרגשת משובו של המחזור החודשי ונתקפת געגועים לאמה ולאחיה, פורצת בבכי רגעים לפני הקונצרט. הרומן מסתיים כשהנבלן היפני, שלבו נכמר על בכיה, "קם ממקומו, ובצעדים קטנים ועדינים, דומים לאלה שאביה היה משעשע בהם את אשתו בלילות, הוא מרחף אליה ורוכן" (עמ' 296). כמו אביה, שלמרות שלא הבין הרבה במוסיקה פתח לנוגה את הדרך לנגינה בהתלהבותו ותמיכתו, גם הנבלן היפני מאפשר לה להביא לידי ביטוי את אמנותה בהצטרפו לנגינתה בנבל השני, אחרי שחששה שלא תוכל לממש את תשוקתה לנגן בשל 'עריקת' הנבלנית השנייה ערב הנסיעה. נוגה זוכה לאמפתיה אבהית, וכמסתבר תזכה גם להתעלות אמנותית, דווקא במקום רחוק וזר, בזכות השתקפות זו של האב האהוב, השתקפות בלתי צפויה מבחינתה, אבל כזו שהרומן הכין אותה מראשיתו.

כידוע, ברומנים שלו נהנה יהושע להסיע את גיבוריו ליעדים מרוחקים: יש המרחיקים עד להודו או נודדים ברחבי הלבנט, יש המזדמנים עד קצווי מזרח אירופה ומערבה, ויש המפליגים מצפון אפריקה או מבקרים במזרחה.²⁰ כשם שהחלומות מובילים למסע אל עולמות פנימיים, מסעותיהם הממשיים של הגיבורים מובילים אותם למגע עם תרבויות זרות ומזרות, מגע שעשוי להיות מאיים אך גם כזה שמעודד תהליך של הפריה ושל שינוי.²¹ בשני המקרים מתרחבים ונפרצים גבולות המציאות של הדמויות והיצירה הופכת רב-ממדית; זהו אף ביטוי נוסף לסקרנות האיך-סופית של יהושע.

הפעם מרחיק יהושע את גיבורתו עד לקיוטו, בירתה המסורתית של יפן, וכאן נדרש כותב שורות אלה ל"גילוי נאות". בשנת 2012 הוזמן יהושע עם עוד אקדמאים ישראלים לכנס חגיגי על הספרות העברית לציון שישים שנה לקשירת היחסים הדיפלומטיים בין יפן וישראל, שנערך באוניברסיטת דוֹשִׁיֶּשָׁה בקיוטו, ואני נמנית עם מארגניו.²² יהושע ורעייתו לנו בבית הארחה של האוניברסיטה, והסופר ראה לנכון להנציח את המקום ברומן שלו (עמ' 273), אף שלמען האמת אין הבית עשוי לארח נגנים של תזמורת שלמה. יהושע גם שאל בעצתי בכמה עניינים הנוגעים ליפן בסיפור, אבל את התובנות שלו בנוגע לארץ ולתרבותה, כגון היחס לקיסר (עמ' 276, 287), גיבש באופן עצמאי.

חווית הכניסה למעבדתו של הסופר הייתה מרגשת עבורי, אבל את העושר הרב של טעמים ומשמעויות ברומן, שרק לקצתם יכולתי להידרש בדברים שלעיל, גיליתי במיוחד בקריאה שנייה ושלישית במקום מושבי בקיוטו. ביטוי קולע בתקציר שבגב הרומן מזכיר את "כושר הדמיון השערורייתי המפורסם של א. ב. יהושע"; אכן, שערוריית הדמיון הזו מוסיפה להעשיר את הספרות העברית ואת קוראיה ביצירות רבות עניין המאתגרות את קוראיהן להוסיף ולגלות במעמקיהן מטמונים בלתי צפויים.

20 אמריקה בולטת בהעדרה מסיפורי יהושע, פרט לאזכורים ספורים של מי ששבו משם, בנובלה "בתחילת קיץ – 1970" וברומן גירושים מאוחרים; מקומה ניכר יותר בכתיבתו הפולמוסית.

21 לדוגמה, תהליך מעין זה בולט בשינוי העמוק שעובר הגיבור כתוצאה ממסעו במרחבי מזרח אירופה הנידחים ברומן שליחותו של הממונה על משאבי אנוש (2004). מכיון אחר, שינויים מפליגים מתחוללים בחייהן ובתודעתן של הדמויות ברומן מסע אל תום האלף (1997).

22 את ההרצאות של יהושע והמשתתפים האחרים בכנס (באנגלית) אפשר למצוא באתר: <http://www.cismor.jp/en/>